

Kitap Tanıtımı / Book Review

Babek – Bir Direnişçi

Mehmet Azimli, Konya: Çizgi Kitabevi, 2013.

Değerlendiren: Mehmet Akif Koç*

İslam tarihi, siyasi ihtilaflar ve buna bağlı olarak tarih yazımından kaynaklanan sebeplerle, büyük oranda aşk-nefret sarmalında şekillenen yüceltmeler ve yermeler dizgisidir. Çoğunlukla kaleme alındığı dönemin siyasi ve toplumsal şartlarının şekillendirdiği tarih kitapları, bir nevi resmi / yarı-resmi söylemlerin aktarıldığı, bu bağlamda bir kısım şahsiyetlerin aşırı ölçüde övülüp yüceltildiği, diğer bir kısım tarihsel kişiliklerin ise acımasızca yerildiği, tahkir ve tezyif edildiği örneklerle ön plana çıkar. İnsanlık tarihinin hemen her döneminde ve her toplumunda görülebilen bu tarih yazıcılığının bir örneği de İslam tarih anlatılarındaki Babek el-Hurremi tasviridir.

İslam Tarihçisi Prof. Dr. Mehmet Azimli, son yıllarda bilhassa geleneksel tarih yazımını ve klasik kaynaklardaki rivayetleri sorguladığı ‘... Farklı Okumak’ dizisiyle, kamuoyunun yakından takip ettiği bir isim haline geldi. Azimli’nin eleştirel perspektiften yazdığı tarih okumaları arasında, 2013’te yayınlanan *Babek – Bir Direnişçi* başlıklı kitabı, siyere dair eserlerinden farklı bir kulvarda yer almakla birlikte, temelde benzer bir eleştirel bakış açısını yansıtmaktadır. Beş asra yayılan Abbasiler Döneminin nispeten

* Doktora Öğrencisi, Ortadoğu Çalışmaları Doktora Programı, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi (ASBÜ), TR, orcid.org/0000-0001-5179-6027, akifkoc@hotmail.com

başlarında yaşanan Babek öncülüğündeki isyanın, İran kaynaklı protest toplumsal yapı ve merkezi yönetim karşıtı tutumu, Azimli'nin kitabının temel dokusunu oluşturmaktadır.

Basit ve yalın bir seyir takip eden ve yazarın akademideki doçentlik çalışması olan kitap, üç temel bölümde; tarihsel arkaplan, Babek ve isyanı ile isyanın etkileri üzerine yoğunlaşmaktadır. Yazar, çalışmanın metodolojisini anlattığı giriş bölümünde; merkezi yönetim yanlısı resmi tarih yazımının Babek'i şeytanlaştırmasına karşılık, diğer taraftan özellikle son yüzyılda yeniden keşfedilen Babek'in proto-sosyalist ve Arap karşıtı kimliklerle tanımlanma çabalarına vurgu yapmaktadır. Esasen her iki anlatımın da, geriye dönük kurgusal ve suni tanımlamalar içermesi bir yana, Babek'e ilişkin gerçeği tarihsel düşmanlık ve hayranlıkların arasından çekip çıkarmak başlı başına zor bir iştir. Nitekim yazarın bir başka vesileyle bir konferansında belirttiği üzere, bu eser, modern dönemde Babek üzerine yapılmış ikinci çalışmadır (ilk çalışma Hüseyin Kasım el-Aziz'in 2000 yılında Şam'da yayınlanan *el-Babekiyye* isimli çalışması). Eserin kaynakları çeşitlilik göstermektedir; ilk dönem İslam kaynaklarının son derece olumsuz bakış açısına karşılık, son yüzyılda Rus, Türk, Kürt ve Azerbaycanlı yazarlar tarafından kaleme alınan ve Babek'e atfedilen siyasi-kültürel kodları yansıtan eserlerden geniş ölçüde faydalanılmıştır.

Bununla birlikte kitabın kaleme alınması sırasında, İran coğrafyasına dair bu derece önemli bir isyan ve tarihsel şahsiyete ilişkin olarak, Farsça kaynakların kullanılmamış olması ve İranlı yazarların mukayeseli perspektifine yer verilmemesi, eserin kaynakları bağlamında önemli bir eksiklik oluşturmaktadır. Hatta denilebilir ki, Azimli'nin kullandığı tek İranlı kaynak Said Nefisi'nin yakın dönemde yazdığı ve geçtiğimiz yıllarda tercüme edilerek yayınlanan, Türkçe literatürde Babek konusunda tek kaynak olan kitabıdır. Yazar, haklı olarak, Nefisi'nin kitabının tek taraflı bir bakışla yazıldığını ve Babek'i savunmanın da ötesinde kahramanlaştırdığını ve Farsçılık gayretiyle kaleme alındığını belirtir (s.15).

Yazarın kitaptaki temel tezi; Hz. Ömer döneminde (634–644) İslam topraklarına katılan, ama sahip olduğu imparatorluk (Doğu Roma ile birlikte döneminin iki süper gücünden biri) yıkılan İran toplumunun bundan derin bir huzursuzluk duyduğu ve çeşitli dönemlerde ortaya çıkan fırsatlarla bu huzursuzluğunu açıkça ortaya koyduğu istikametindedir. Bu bağlamda, Emevilerin ırkçı ve gayri-Arap unsuru dışlayıcı sert siyasetleri bu

huzursuzlukları daha da beslemiş, Horasanlı Ebu Müslim'in önderliğinde İranlılar, Emevi devletini yıkmıştır. Buna karşılık, yeni kurulan Abbasi Devleti yöneticileri de Ebu Müslim'i öldürüp, periferiden merkeze taşınmış bulunan İranlıları yönetimden tasfiye etmiştir. Babek'in isyanı, tam da bu dönemde, İran coğrafyasının Bağdat'taki Abbasi idaresinin dışlayıcı tavrına sert bir tepkisini oluşturur. Her ne kadar, önemli ölçüde Mazdeki ve Zerdüştü motiflerle bezeli de olsa, Babek İsyanı'nın altında yatan temel saik, ekonomi-politik bir düzlemde şekillenir; bu yönüyle İranlıların Arap karşıtı isyanları Marksist tarihçilerin büyük ilgisine mazhar olmuştur.

Yazar, Babek İsyanı'nı hazırlayan sebepler arasında şu hususları önemle vurgular: i) hızlı İslam fetihlerinin oluşturduğu şaşkınlık ve incinen milli bilinç, ii) Arap yönetimlerin mevali uygulaması ve ırkçılık siyaseti, iii) Abbasiler döneminde siyaset ve yönetimden dışlanmanın oluşturduğu kültürel tepki, iv) ağır vergiler ve ekonomik ayrımcılık, v) iskân siyaseti yoluyla bölgenin etnik kompozisyonunun değiştirilmesine duyulan tepki (ss. 41–61). Bu temel dinamiklere ilaveten, İran coğrafyasında daha önce yaşanan isyanlar ve dini-fikri ortam da Babek hareketinin fikir ve aksiyon altyapısına katkıda bulunmuştur.

Babek'in merkezi yönetime karşı başlattığı isyanın güçlenmesinin nedenlerini ise yazar şu şekilde kategorize eder: i) bölge halkının güçlü desteği ve aktif katılımı, ii) Abbasilere karşı bölge hâkimiyeti için rekabet eden Doğu Roma Devleti'nin örtülü ve açık desteği, iii) Babek'in etkin kişiliği ve karizmatik liderliği, iv) Abbasi ordusunda yaşanan dinamizm kaybı ve atalet, v) devlet yönetiminde farklı etnik unsurlar ve bürokrasi içerisindeki anlaşmazlıklar, vi) Babek'in alt ve orta sınıfları mobilize etmek için kullandığı enstrümanlar, vii) isyanın cereyan ettiği coğrafyanın sert ve direnişe müsait şartları (ss. 83–96). Bununla birlikte, yazarın kitabın başında eleştirdiği, ilk dönem resmi tarihçilerin Babek'e yönelik hakaret ve şeytanlaştırıcı argümanlarını kullanması ve tekrar etmesi bu bölümün olumsuz sayılabilecek bir yönünü oluşturur. Bu cümleden olarak, kadınlar konusunda serbestiyet, içki serbestliği, dini müeyyidelerin olmaması vb. unsurlar Babek'in hareketinin güçlenmesine hız veren unsurlar olarak zikredilir (s. 94), ancak sonuç kısmında bu argümanlar nispeten daha gerçekçi bir şekilde değerlendirilir.

Prof. Azimli analitik bakış açısını Babek'in önderlik ettiği isyanın bastırılmasında rol oynayan faktörleri ortaya koyarken de kullanır ve şu

amilleri öncelikli olarak dile getirir: i) Abbasi hilafetinin avantajlı coğrafi konumu ve sağlam idari teşkilat yapısı, ii) atıl askeri birlikler yerine Türklerden oluşan savaşı ve dinamik Hassa Ordusunun kurulması, iii) Türk komutan Afşin'in çatışma şartları ve lojistik bakımdan üstün nitelikleri, iv) isyanın toplumun bütünü temsil edecek şekilde kurumsallaşamaması ve Babek sonrasında marjinalize olması (ss. 125–130). Tüm bu faktörler, bir bütün halinde Babek'in hareketinin amacına ulaşmasını engellemiş, merkezi ordu tarafından isyana katılan bölge halkı tedibe uğramıştır.

Kitabın üçüncü bölümü, Babek İsyanı'nın dönemin İslam dünyasında meydana getirdiği siyasi, sosyal, ekonomik ve dini etkilerin incelenmesine ayrılmıştır. Yazar, bu isyanın Abbasilerin Fas'tan Çin'e kadar olan fetih coğrafyasında duraklamaya yol açtığını, Anadolu'nun fethinin geciktiğini ve 1071'e kadar bu imkânın kullanılmadığını, bu arada Doğu Roma İmparatorluğu'nun yeniden güçlendiğini öne sürer (ss. 135–136). Mamafih, isyanın zamanlamasıyla bu sayılan hususlar arasında bir kronolojik uygunluk bulunduğu vakıdır. Bununla birlikte, sosyal bilimlerde kullanılan metodoloji ve sebep-sonuç ilişkisi bağlamında bu iddiaya yaklaştığımızda, doğrudan bir korelasyon kurmak güç görünmekte, Abbasilerin o dönemde karşılaştığı diğer iç ve dış parametrelerin bu 'gecikmeler' üzerindeki potansiyel rolü ihmal edilmektedir. Bu yönüyle, "Babek İsyanı, Abbasilerin Çin'i fethetmesini engelledi" iddiası, zorlama bir tarih yorumu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tarihi İpek Yolu güzergâhında cereyan eden isyanın, Abbasilerin ticari ve iktisadi hayatına darbe vurduğu istikametindeki yorum, yukarıdaki fetih olgusuna nazaran daha kabul edilebilir bir çıkarımdır. Zira isyan coğrafyasının kuzey-güney ve doğu-batı yönündeki işlek ticaret yolları üzerinde yer alması ve uzun yıllar bu hatların kullanılmaması, Bağdat'taki Halifeliğin isyana müdahale kararını hızlandırdığı gibi, devleti ekonomik olarak da sorunlarla ve gelir kaybıyla karşı karşıya bırakmış olmalıdır. Bununla birlikte, isyanın bu ekonomi-politik boyutu üzerinde yazar tarafından fazla durulmamış, genel ifadelerle ve birkaç yüzeysel rakam ifade edilerek geçilmiştir.

İsyanın mühim sonuçlarından biri, Bağdat'taki Halife'nin siyasi konumunun kalıcı şekilde sarsılması ve bunun sonucunda devletin hemen her tarafında yerel önder ve vali-komutanların merkezi idareye başkaldırarak kendi yönetimlerini kurmasıdır. Bunun sonucunda, başta

isyanın ana coğrafyası olan İran olmak üzere, Mısır, Endülüs, Kuzey Afrika gibi bölgelerde bağımsız/yarı-bağımsız devlet ve emirlikler ortaya çıkmıştır (ss. 139–141); nitekim Gazneliler, Karahanlılar, Selçuklular, Fatimiler, Büveyhiler vd. zaman içinde bu şekilde ortaya çıkan yapılar ve her biri Halife'nin politik meşruiyetini daha da zayıflatmıştır. Prof. Azimli bu sürecin sonucunda Abbasilerin yıkılış sürecine girdiklerini belirtir; ancak Abbasiler kurulduktan yaklaşık 60–70 yıl sonra ortaya çıkan bu isyanın, Babek öldürüldükten yaklaşık dört asır sonra nihai yıkılışa yol açtığını savunmak pek makul görünmemektedir. Devletin zayıfladığı muhakkak doğru olmakla birlikte, yukarıda değinilen iç ve dış faktörlerin yanısıra, sebep-sonuç ilişkileri bağlamında da bu tespit zorlama bir yorum olarak görünmektedir.

Babek İsyanı'nın, tek saik olmamakla birlikte, kuşkusuz en önemli sonuçlarından biri, ordu sisteminin değiştirilmesi ve bunun sonucunda Türklere merkezi birliklerde ve hassa ordusunda daha baskın bir rol verilmesidir. Bu yönüyle Türk kökenli Babek'in isyanının, yine Türk bir komutan Afşin eliyle bastırılması, sonraki yüzyıllarda sıkça rastlanan Türklerin birbirine karşı siyasi ve askeri düzlemde kullanılması uygulamasının da ilk örneklerinden biridir. Ancak Afşin'in de Babek öldürüldükten sonra, merkezde aşırı güçlendiği korkusuyla tasfiye edilmesi ve öldürülmesi ise (ss. 124–125) tarihin pek de garip olmayan bir cilvesidir.

Prof. Azimli, M. 816–837 yılları arasında cereyan eden Babek'in hareketinin kendinden önceki isyanların bir devamı olduğu kadar (başta Ebu Müslim ve proto-Zerdüştu hareketler), esas kendinden sonra ortaya çıkan merkez karşıtı her seviyedeki toplumsal huzursuzluğun tarihsel kökeninin bir şekilde Babek'te aranması gerektiğini savunur. Bu yönüyle, 837'de isyan eden Zuttlarla başlayan süreçte, bilahare ortaya çıkan her türlü İsmaili, Babi, Alevi, Zencî, Karmati, Nusayri, Dürzi, Bâtuni, Bektaşî, Safevi, Hurufî vb kökenli toplumsal huzursuzluklar bağlamında, Babek'in yaktığı bu ilk meşalenin ışığının çağları aydınlattığını ve derin etkilerinin her dönemde bir şekilde görüldüğünü öne sürer (ss. 146–163).

İran Azerbaycanı'nda, bugünkü Tebriz ve Erdebil arasında yer alan Bezz bölgesini merkez olarak kullanan ve bu bölgede doğup büyüyen Babek'i, günümüzde İran Türklerinin yanısıra Kürt, Ermeni ve Farsların da etnik olarak sahiplenmekte oluşu, Babek figürüne yüklenen toplumsal hafıza kodları bağlamında ilgi çekicidir. Keza günümüzde, İslam Cumhuriyeti

tarafından ayrımcılığa uğradıklarını savunan İran Türklerinden milliyetçi grupların her yıl Temmuz ayının ikinci haftasında, Babek ve mücadelesini yâd etmek için Babek Kalesi'ne çıkmaları ve bu toplantıların Tahran Yönetimince bir güvenlik sorunu olarak görülmesi, bu önemli tarihsel figürün günümüz parametreleriyle yeniden üretilmesi açısından önem taşımaktadır. Bu cümleden olarak, Babek isminin günümüzde İran ve Azerbaycan'da hem Türk hem de Fars etnik unsurları arasında yaygın bir isim olarak kullanılması da bu yeniden üretim ameliyesi açısından kaydadeğer bir husustur.

Netice itibariyle Prof. Azimli'nin kitabı, İslam tarihinde oldukça önemli bir dönüm noktası teşkil eden Babek ve İsyanı'na ilişkin olarak, Türkçe literatürde önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Tarihte ve günümüzde aşk-nefret ilişkisi sarmalında yaklaşılan bu önemli şahsiyetin ve siyasi-ekonomik-toplumsal temelli isyanının daha iyi anlaşılıp yorumlanması için, bilhassa dönemin ekonomi-politik şartlarının daha iyi inceleneceği çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Buna ilaveten, İran coğrafyasında tarihsel süreç boyunca yaşanan huzursuzluk ve ihtilafların iyi anlaşılması, günümüzdeki bölgesel sorun ve çatışmaların köklü sebeplerinin bilinmesi ve alınabilecek tedbirler bağlamında da şüphesiz faydalı olacaktır.